

ANDRZEJ FURIER ▶

Uniwersytet Szczeciński

Polskie badania Kaukazu a wyzwania współczesnej nauki

Abstract

Polish contacts with the Caucasus region one date back to the late Middle Ages, and intensified in the period of the Polish-Lithuanian Commonwealth's greatness, as it sought allies in that region in the fight against Turkey. After the partition of Poland in the 19th century a large group of Poles – several hundred thousand strong – was exiled to Caucasus. They were political exiles and soldiers serving in the Russian army, and later civilians of various professions. Their fates become at first the subject of interest of memoirs authors, and later the subject of scientific research. This promoted Polish-Caucasian relations, which reached its apogee in the interwar period. It was connected with the Promethean movement, which then gained wide popularity in Poland.

Hitherto achievements of the Polish Caucasology invites us to reflect on its condition today. The paper aims to present the most important changes in Polish studies of Caucasus, focusing on the most recent achievements. The purpose of this activity was to determinate the feasibility of Polish Caucasology in solving research problems. Therefore, an attempt was made to analyse Polish Caucasological publication, paying particular attention to the area of the issue of research, the methodology used and the cognitive value of results. Attention was focused on several selected publications, which according to the author characterized the most important directions of research of contemporary Polish Caucasology. This applies to the work of Polish scholars and those from the West, which lived to see the Polish editions. This stems from the belief that it is this group of publications

Poszerzona wersja referatu wygłoszonego na konferencji „Węzeł kaukaski. Współczesne problemy i wyzwania regionu”, zorganizowanej w UAM przez Instytut Wschodni w dniach 10–11 kwietnia 2014 r.

that have the greatest impact on the face of contemporary Caucasus research in Poland, and thus the strongest influence on the younger generation of researchers.

Analysis of the achievements of contemporary Polish Caucasus studies demonstrate their intensive development. This applies both to a significant expansion of the area of research interests of Polish Caucasologists, as well as the intensification of scientific exchange with foreign centres. After a period of domination of historical issues we can observe expanding interests in various areas of contemporary political and social change. In recent years, there have been publications of results of own research on the problems of the political elite and the mechanisms of governance in Caucasus. Scientific level of these publications is extremely diversified – from highly original research to repetitive works and compilations. It is difficult to blame for this state of affairs only researchers who have not yet lived to see a single Caucasological research centre. It is an example of the lack of ability to adapt the structure and organization to current needs in Polish science.

К е у в о р д с : Caucasology, Kremlinology, methodology, history, political science

Абстракт

Польские контакты с Кавказом начались еще в конце Средневековья, а усилились в период I Польской Республики, которая искала союзников в этом регионе в борьбе против Турции. После раздела Польши в девятнадцатом веке на Кавказ попало несколько сотен тысяч поляков. Сначала это были политические ссыльные и солдаты, удерживаемые службой в российской армии, а позже представители гражданских профессий. Их судьба стала во-первых увлекать авторов многих воспоминаний, а затем стала предметом исследования. Это способствовало усилению польско-кавказского сближения, апогей которого имел место между мировыми войнами. Это было связано с прометеевским движением, которое в то время завоевало большую популярность в Польше.

Теперешние достижения польской кавказологии заставляют задуматься над ее современной ситуацией. Статья является попыткой представить наиболее важные изменения в польских исследованиях Кавказа, с акцентированием внимания на самых последних достижениях. Цель этой деятельности заключается в определении целесообразности польского исследования Кавказа в решении исследовательских задач. Таким образом, была предпринята попытка анализа польских кавказологических публикаций, с обращением особого внимания на вопросы исследования, используемую методику и ценность когнитивной деятельности. Особое внимание уделено нескольким избранным публикациям, которые, по мнению автора, наиболее важны и характеризуют современную польскую кавказологию. Это касается как работ польских ученых, так и западных публикаций, которые дождались польского издания. Такая позиция проистекает из убеждения,

что именно эта группа изданий оказывает наибольшее влияние на современные исследования в Польше, и, следовательно, – наиболее сильное влияние на молодое поколение исследователей.

Анализ научных достижений в современных польских исследованиях Кавказа позволяет констатировать их интенсивное развитие. Это относится как к значительному расширению области научных интересов польских кавказоведов, так и к интенсификации научного обмена с зарубежными центрами. После периода доминирования исторических вопросов, имеет место охват анализом различных областей современных политических и социальных перемен. В последние годы появились публикации, содержащие результаты собственных исследований по проблемам политической элиты и механизмов управления на Кавказе. Научный уровень этих публикаций чрезвычайно разнообразен – начинаясь от весьма оригинальных и заканчиваясь вторичными исследованиями и компиляциями. Трудно винить в таком положении дел только самих исследователей, которые еще не дожили до появления единого научно-исследовательского кавказологического центра. Это пример отсутствия способностей к адаптации структуры и организации польской науки к текущим потребностям.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Кавказоведение, советология, россиеведение, методология, история, политология

Polskie badania Kaukazu rozwijają się od końca średniowiecza, czyli od pierwszych kontaktów naszego kraju z tym regionem. Umieszczenie tam mitycznej siedziby szlacheckich przodków – Sarmatów, zwróciło uwagę na Kaukaz nie tylko szlacheckich pisarzy, ale także wywołało modę na kaukaskie stroje, broń i konie. Zapoczątkowało to ogromną, jak na okres od XVI do XVIII w., wymianę handlową, którą zajmowali się głównie Ormianie. Z czasem obok przywozu przedmiotów luksusowych z Kaukazu, zajęli się oni także ich wytwarzaniem na terenie Polski. Poszukiwanie sojuszników w toczonych przez Polskę wojnach z Turcją spowodowało skierowanie na Kaukaz pierwszych polskich misji dyplomatycznych, w których brali udział mieszkający w Polsce Ormianie i Gruzini. Do grupy tej wkrótce dołączyli misjonarze katoliccy, którzy korzystając z poparcia polskich monarchów założyli tzw. misję perską. Zaowocowało to pierwszymi relacjami o Kaukazie przebywających tam duchownych. Najobszerniejszą spisał jezuita Tadeusz Krusiński na początku XVIII w. i stanowiła ona podstawowe kompendium wiedzy o Persji i Kaukazie w Europie aż do połowy XIX w. Publikacje tego autora są niestety nadal mało znane w Polsce,

bo opublikowane po łacinie i przetłumaczone na wiele języków europejskich nie doczekały się wydania w języku polskim.

Na początku polskich kontaktów z Kaukazem polskie badania regionu rozwijały się dwutorowo, gdyż obok duchownych katolickich prowadzili je także świeccy podróżnicy i badacze interesujący się etnografią, geografią i historią regionu. Z czasem malał udział duchownych, a przedstawiciele drugiej grupy poszerzyli obszar zainteresowań badawczych. Pionierem tych działań był wybitny podróżnik i literat – Jan Potocki, który w XVIII w. opisał Kaukaz Północny i rozpoczął badania jego prahistorii. Największy rozwój tego nurtu polskiej kaukazologii – badań prowadzonych na miejscu, nastąpił w XIX w., gdy na Kaukaz trafiła licząca kilkaset tysięcy osób grupa Polaków. Byli to początkowo jeńcy i zesłańcy polityczni, a potem także oficerowie i rekruci wcielani do armii rosyjskiej. Do nich dołączyli Polacy szukający na Kaukazie możliwości rozwijania karier zawodowych. W tej grupie znaleźli się liczni Polacy, którzy pozostawili po sobie nie tylko cenne wspomnienia, ale także ważne dzieła naukowe. Nie wszyscy zyskiwali od razu uznanie w kraju, ponieważ często ich obecność na Kaukazie była związana ze służbą w carskiej armii lub administracji. To z kolei było źle postrzegane w polskich środowiskach opiniotwórczych, które w Rosji widziały największego wroga w walce o odzyskanie niepodległości.

Mimo wielu ograniczeń o charakterze politycznym, piszący o Kaukazie w XIX w. Polacy wnieśli ogromny wkład w rozwój regionu, stając się często pionierami badań kaukaskiej geografii, przyrody i kultury. Analiza polskich dokonań kaukazologicznych z XIX w. pozwala je określić jako naukowe, chociaż niektóre dziedziny badań podejmowanych przez Polaków dopiero się kształtowały. Przykładem jest etnologia, która już w połowie stulecia zainteresowała Floriana Zielińskiego. Wyniki polskich badań pozwalały na zweryfikowanie wielu mitów i stereotypów na temat Kaukazu. Ten dorobek był powiększany po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r., gdy prowadzeniem badań na Kaukazie zajęły się polskie uniwersytety i utworzony w Warszawie Instytut Wschodni. Zapoczątkowane wtedy działania z powodzeniem kontynuowali polscy badacze po II wojnie światowej, dodając do wcześniejszego dorobku kolejne cenne opracowania poświęcone Kaukazowi. Działanie te w przekrojowej formie zostały omówione przez autora referatu w jubileuszowym numerze *Pro Georgii* (Furier, 2011).

Doceniając ogromny dorobek polskiej kaukazologii warto zastanowić się nad jej dzisiejszą kondycją i możliwościami podejmowania nowych problemów badawczych. W referacie zostanie podjęta próba przedstawienia najważniejszych przemian w polskich badaniach Kaukazu w oparciu o analizę jej najnowszego dorobku. Pozwoli to określić zarówno potencjał polskich badań kaukaskich, jak też możliwości rozwiązywania problemów badawczych.

Prezentacja rozwoju badań naukowych, oparta na analizie publikacji, pozwala określić obszar podejmowanej problematyki badawczej, stosowanej metodologii oraz wartość poznawczą wyników. W jednym wystąpieniu nie jest możliwe omówienie całego dorobku z interesującego nas okresu, ale możemy przeanalizować wybrane publikacje, charakteryzujące stan badań kaukaskich. Dlatego dla realizacji celu tego wystąpienia skupimy się na kilkunastu publikacjach, które zdaniem autora charakteryzują najważniejsze kierunki badań polskiej kaukazologii na początku XXI w., a precyzyjniej po 1989 r. Będą nas interesowały prace polskich badaczy oraz te zachodnie dzieła, które doczekały się polskich wydań. Takie stanowisko wynika z przekonania, że właśnie ta grupa publikacji wywiera największy wpływ na oblicze współczesnych badań kaukaskich w Polsce. Najsilniej też wpływa na młode pokolenie badaczy, od którego zależy jaka będzie polska kaukazologia w przyszłości. Poza obszarem naszych zainteresowań pozostaną publikacje, których podstawy metodologiczne i wartość merytoryczna budzą wątpliwości. To pozycje zwarte, selektywnie traktujące wybrany problem (np. konfliktów kaukaskich) lub uznające faktyczne *status quo* nieuznawanych kaukaskich jednostek parapaństwowych za pretekst do opisywania ich jako państwa *de iure*. Także publikacje, których autorzy wykazali się brakiem podstaw warsztatu badawczego pozostawimy bez komentarza. Jak bowiem analizować tekst Jerzego Szałygina o archiwum przy kościele pw. Świętych Piotra i Pawła w Tbilisi ogłoszony w 2010 r., gdy zabrakło w nim informacji o historii tego archiwum, dostępnych w artykule opublikowanym kilkanaście lat wcześniej przez jego twórcę? (Furier, 1995).

Tytuły interesujących nas publikacji ogłoszonych drukiem w ostatnich dwóch dekadach w Polsce wskazują na znaczące poszerzenie obszaru zainteresowań badawczych polskich kaukazoznawców. Po okresie dominacji problematyki literackiej i historycznej można zaobserwować obejmowanie analizą różnych obszarów współczesnych przemian politycznych i spo-

łecznych. W ostatnich latach pojawiły się publikacje zawierające wyniki własnych badań nad problemami elit politycznych i mechanizmów sprawowania władzy na Kaukazie. Mają one charakter monografii zbiorowych, zaopatrzonych w przekrojowe artykuły wprowadzające do problematyki. W publikacjach z zakresu elitologii warto odnotowania jest nawiązanie dialogu z badaczami kaukaskimi i rosyjskimi. To zasługa prowadzącego te badania Tadeusza Bodio z Uniwersytetu Warszawskiego (por. Bodio, 2012a; 2012b).

Większość współczesnych polskich publikacji na temat Kaukazu jest oparta na wynikach innych badań i nie została poparta własnymi badaniami terenowymi. Widać to w nader skromnych bibliografiach, praktycznie pozbawionych publikacji autorów kaukaskich. Mimo tego ograniczenia są w tej grupie dzieła zasługujące na uwagę, jak choćby liczne prace zbiorowe. Jako przykład zestawimy dwie publikacje z tej grupy (por. Iwańczuk, Kapuśniak, 2008 i Olszewski, Borkowski, 2008). Obie publikacje ukazały się w tym samym czasie i zostały poświęcone podobnej problematyce. Różnią się jednak znacząco tym, że w pierwszym przypadku wśród tekstów napisanych w większości przez doktorantów trudno znaleźć analizę problemu popartą własnymi badaniami. W drugim tomie teksty słabe stanowią wyjątek od reguły. To zestawienie pozwala wskazać na ogromne zróżnicowanie jakości polskiej literatury kaukaskiej i stanowi ciekawy przyczynek do porównanie dwóch wizji tego samego (przynajmniej formalnie) problemu widzianego z różnej perspektywy badawczej.

Analiza porównawcza obu tomów poświęconych miejscu Kaukazu w stosunkach międzynarodowych stanowi ciekawe uzupełnienie naszej wiedzy o dwóch wizjach rzeczywistości kaukaskiej, które nazwę umownie „magisterską” i „profesorską”. Nawet jednak w tomie studiów *Kaukaz w stosunkach międzynarodowych...*, obok wartościowego tekstu na temat kaukaskiej historiografii w pracach historyków zachodnich do XVIII w. Edwarda A. Mierzwy, można znaleźć komunikat Małgorzaty Olszewskiej *Polacy w dziejach Kaukazu do 1914 r. (zarys problematyki)*, który nie spełnia podstawowych kryteriów tekstu naukowego. Autorka, opierając się na pięciu starych publikacjach, zaprezentowała z błędami (nawet w nazwiskach wymienionych osób) stereotypową i powierzchowną wizję problematyki. Dodajmy, że wiele lat wcześniej Adam Koseski w podobnej publikacji na temat Gruzji dokonał przeglądu prac kilkudziesięciu badaczy,

wskazując także nowe kierunki badań (Koseski, 2002). Dla docieklivego badacza wartościowym uzupełnieniem wywodów na temat możliwości polskich badań na temat roli Kaukazu w stosunkach międzynarodowych byłoby zestawienie obu publikacji ze znacznie starszą, ale nietracącą znaczenia naukowego, popartą obszerną kwerendą publikacją Wojciecha Materskiego (1994).

Cechą charakterystyczną polskich badań kaukaskich po 1989 r. jest istotne poszerzanie problematyki badawczej. To zasługa nie tylko badaczy, ale także osób zajmujących się popularyzacją problematyki kaukaskiej w Polsce. Na szczególne uznanie zasługują działania osób związanych z towarzystwami polsko-kaukaskimi działającymi w Łodzi, Warszawie i Krakowie. Ich zasługą jest wydawanie periodyków *Pro Georgia* i *Awedis*, popularyzujących wiedzę o Kaukazie. Tylko w pierwszym przypadku możemy jednak mówić o naukowym charakterze periodyku. To zasługa redagującego pismo Dawida Kolbaji. Wbrew nazwie sugerującej tematykę kartwelogiczną *Pro Georgia* zamieszcza materiały poświęcone całemu regionowi.

W ostatnim czasie do starych, zasłużonych ośrodków badań kaukaskich, czyli Warszawy, Krakowa, Lwowa, Wilna i Łodzi, dołączyły: Lublin, Gdańsk, Poznań, kilka mniejszych miast akademickich, nieposiadających wcześniej tradycji takich badań. Co ciekawe, jakość publikacji kaukazologicznych nie jest bezpośrednio powiązana z miejscem ich powstania. Krótki przegląd zacznijmy od dwóch wiodących wcześniej w tej dziedzinie ośrodków – warszawskiego i krakowskiego. W pierwszym przypadku o rozwoju kaukazoznawstwa decydowały czynniki polityczne, które skupiły w stolicy dużą grupę kaukaskich emigrantów. W okresie międzywojennym działała ona głównie na terenie Uniwersytetu Warszawskiego i Instytutu Wschodniego dostarczając pierwszych publikacji w języku polskim o Kaukazie, których autorami byli Kaukazczycy. Wymieńmy tylko historię Gruzji z przedmową Marcellego Handelsmana napisaną w 1929 r. przez Jana Kawtaradze i aktywność naukową Grzegorza Peradze.

Celowo użyto wyżej polskich imion dwóch gruzińskich emigrantów, bo przez swoją pracę weszli oni na stałe do polskiej nauki. Na działania emigrantów kaukaskich duży wpływ miały także wymogi bieżącej polityki, co widać szczególnie w rozwoju ruchu prometejskiego. Odmienny charakter miały badania naukowe podejmowane przez polskich badaczy w Wilnie, Krakowie i Lwowie, gdzie nie tylko kontynuowano badania

poświęcone Ormianom, ale także podejmowano próby badań na terenie Kaukazu. Obejmowały one nowe dziedziny – od nauk społecznych po geografę i biologię. Na wyróżnienie zasługuje opisana przez krakowskiego badacza – Ryszarda Wojtusiaka – wyprawa w góry Kaukazu z 1935 r. (Wojtusiak, 1937).

Powiązanie polskiego kaukazoznawstwa z polityką w okresie międzywojnia tłumaczy ograniczenia jakie na nie nałożyły władze Polski Ludowej. Dlatego w okresie po II wojnie światowej nastąpił wyraźny zastój w polskich badaniach kaukaskich, a badacze posiadający wcześniej poważne dokonania w tej dziedzinie musieli, jak Bohdan Baranowski, na wiele lat zmienić obszar zainteresowań. Dopiero od końca lat sześćdziesiątych powoli następował powrót do tych badań. Dokonywał się on za sprawą literaturoznawców i historyków badających wybrane dzieła literackie i wydarzenia z odległych epok. Powoli też powracano do badania związków polsko-kaukaskich, interesując się pobytem Polaków na Kaukazie. Akcentowano jednak początkowo poprawną politycznie walkę Polaków z caratem i martyrologiczny obraz zesłańców kaukaskich. Dopiero pod koniec istnienia PRL zwiększyła się liczba polskich publikacji o Kaukazie i jego mieszkańcach. Zaczęto też doceniać polski wkład w rozwój regionu. Nowym zjawiskiem było pojawienie się tłumaczeń prac zachodnich badaczy na temat Kaukazu.

Pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. do polskich czytelników trafiły pierwsze polskie publikacje naukowe na temat naszej obecności na Kaukazie. Trzeba tu wymienić publikacje Andrzeja Chodubskiego od monografii poświęconej Witoldowi Zglenickiemu z 1984 r., po pełną prezentację polskiej obecności w Azerbejdżanie (Chodubski, 1984; 2002). Mało znana, ze względu na niski nakład, jest rozprawa habilitacyjna Marka Mądziaka z UMCS poświęcona Polakom w Gruzji (1987). Wielka szkoda, bo przez rozmiary przeprowadzonej kwerendy miała ona charakter pionierski w dziedzinie badania polskiej obecności na Kaukazie. Poszukiwania naukowe lubelskiego badacza były inspiracją dla autora referatu, co po dwóch dekadach uwieńczyło wydanie monografii o Gruzji (Furier, 2009).

Wspomniano wyżej, że cechą charakterystyczną polskich badań kaukaskich w ostatnim czasie jest istotne poszerzanie problematyki badawczej. Dodajmy, że nastąpiło także zwiększenie liczby badaczy zainteresowanych tą problematyką. Co ciekawe, jakość publikacji w bardzo niewielkim stopniu zależy od wielkości ośrodka, w jakim są prowadzone badania. Przy-

kładem niech będzie książka związana z Krakowem Ewy Matuszek *Narody* (2007). Jej całą bazę źródłową stanowią trzy pozycje: konstytucja ZSRR, jeden tom dzieł Włodzimierza Lenina i jedna książka Michaiła Gorbaczowa o *perestrojce*. To tak samo porażające, jak sposób prezentacji materiału, który określiłbym mianem „uczniowskiego”. Zawiera schematyczny wyciąg informacji z kilku słowników i encyklopedii oraz kilka kolorowych „rysunków” (nie rycin). Całości dopełniają skopiowane w języku rosyjskim z Internetu tabele z danymi liczbowymi bez podania ich źródła; trudno bowiem za taki uznać jeden adres internetowy. Za to spis „pozycji internetowych” na końcu jest, można powiedzieć, imponujący. Gdybyśmy jeszcze wiedzieli co to za strony wymieniono. Trzeba zapytać dlaczego taką publikację pozytywnie zrecenzował profesor najstarszego polskiego uniwersytetu, bo chyba nie po to, aby rozwinąć polską kaukazologię.

Gdy mowa o Krakowie, to warto wspomnieć inną ciekawą inicjatywę sprzed kilku lat zorganizowania konferencji poświęconej zestawieniu mitów z rzeczywistością na temat wojny czeczeńskiej. Jako jej uczestnik muszę stwierdzić, że takie wystąpienia nawet tam się pojawiły, ale z wyjątkiem referatu piszącego te słowa nie trafiły do tomu konferencyjnego *Czeczenia – Rosja. Mity i rzeczywistość* (Brodowski, Smoleń, 2006). Szczególnie odczuwalny jest brak tekstu osoby zajmującej się uchodźcami czeczeńskimi w Polsce, która nader krytycznie oceniła polską politykę w tej sprawie i przedstawiła szereg trudności związanych z realizacją tych działań. Pozostałe teksty w zgodzie z poprawnością polityczną i *main streamowym* powtarzaniem zasłyszanych opinii i sądów, w istocie utrwaliły odległy od rzeczywistości obraz polsko-czeczeńskiej przyjaźni i braterstwa. Tomik nawiązał tym samym do wartościowego skądinąd pisarstwa Piotra Grochmalskiego i Stanisława Ciesielskiego poświęconego Czczenii, kultuwującego stereotypową wizję polsko-czeczeńskich kontaktów. Dla piszącego te słowa, tak samo tragiczne jak los Czczenów jest to, że tysiące Polaków zmuszonych do odbywania służby w armii rosyjskiej zginęło i odniosło rany w czasie wojny kaukaskiej walcząc za cara. Jednak taka jest smutna prawda. Krakowska konferencja, w założeniu stwarzająca możliwość powiedzenia prawdy o tym aspekcie polskiej obecności na Kaukazie i podjęcia polemiki z mityczną wizją czeczeńskiej historii w Polsce doprowadziła do jej utrwalenia. Dlatego można uznać, że zakończyła się niepo-

wodzeniem. Dodam tylko, że publikację konferencyjną redagował ten sam profesor UJ, który zrecenzował książkę Ewy Matuszek.

Wskazując na krakowskie dokonania w dziedzinie badań Kaukazu Północnego trzeba powiedzieć, że w tym ośrodku powstały także cenne inicjatywy znacząco wzbogacające polską naukę. Należy do nich zaliczyć realizację projektu Józefa Wołczańskiego *Biblioteka Kaukaska*, który przez digitalizację poszerzył dostęp do wybranych prac polskich autorów XIX-wiecznych. Można oczywiście kontestować jakość opracowania poszczególnych tekstów i luki w zbyt schematycznych przypisach. Nie zmieni to jednak ogólnej pozytywnej oceny projektu. Także działania Wydziału Stosunków Międzynarodowych UJ zaowocowały kilkoma ciekawymi konferencjami i publikacjami poświęconymi współczesnym przemianom politycznym na Kaukazie. Jedną z nich była publikacja Konrada Wańczyka (2007). Choć niepozbawiona drobnych błędów w części wstępnej, rzetelnie przedstawiła ważny problem kształtowania się współczesnych stosunków rosyjsko-azerbejdżańskich w kontekście problematyki energetycznej.

Wiele najnowszych opracowań opublikowanych w Polsce na temat Kaukazu, omawia toczące się tam procesy przemian politycznych. Pod tym względem zwraca uwagę duży wzrost zainteresowania polskich badaczy Azerbejdżanem. To swoisty znak czasów. W XIX w. Polaków najbardziej interesowały Gruzja i Armenia, które były bliskie konfesyjnie i kulturowo. Potem uwagę naszych rodaków skupiał Kaukaz Północny, gdzie toczyła się wojna kaukaska. Dzisiaj na pierwszym planie jest już nie tylko Kaukaz Północny (Czeczenia), ale także leżący nad Morzem Kaspijskim Azerbejdżan, co wynika ze zmian politycznych w regionie, będących następstwem rozwoju przemysłu naftowego. Wyżej wspomniano, że w przeszłości z powodzeniem badania w tej dziedzinie prowadził A. Chodubski, który jedną z książek poświęcił polskiemu udziałowi w eksploracji kaspijskich złóż ropy naftowej (Chodubski, 1984).

Współczesny polski dorobek w badaniach Kaukazu Północnego można podzielić na dwie grupy – publikacji naukowych i publicystycznych. Choć interesują nas opracowania naukowe, to trzeba podkreślić, że także wśród dziennikarzy znajdują się autorzy wartościowych pozycji, jak Wojciech Górecki i Wojciech Jagielski. To ważne, bo polskie działania badawcze na tym terenie są najsłabiej zaawansowane. Inaczej jest z leżącym na południowym wschodzie Kaukazu Azerbejdżanem, którego historia inte-

resowała już w przeszłości Bohdana Baranowskiego i Andrzeja Chodubskiego. Do ich dorobku nawiązuje obecnie spora grupa badaczy. Jednym z nich jest związany z Poznaniem Piotr Kwiatkiewicz, którego interesują badania problematyki współczesnych przemian w tym kraju. Akcentując znaczenie ropy naftowej dla przemian społecznych i politycznych autor ten podjął próbę przeanalizowania transformacji politycznej Azerbejdżanu w XX w. O ile jego pierwsze publikacje nie zyskały uznania specjalistów, to ostatnia książka z pewnością jest godna uwagi (Kwiatkiewicz, 2013). Nie wszystkie tezy występujące w publicystyce tego autora można zaakceptować. Na przykład deprecjonowanie niepodległość Azerbejdżanu z 1918 r. ogranicza w istotny sposób pole badawcze w analizie rodowodu współczesnych azerbejdżańskich elit politycznych.

Odmienność stanowiska metodologicznego przywołanych wyżej publikacji P. Kwiatkiewicza jest dobrze widoczna w zestawieniu z ogłoszonymi dwie dekady wcześniej monografiami Tadeusza Świętochowskiego poświęconymi Azerbejdżanowi. Nawiązują one do polskich standardów naukowych obejmujących wykorzystanie obszernej i zróżnicowanej bazy źródłowej, co nie powinno dziwić, bo ten absolwent Uniwersytetu Warszawskiego wyniósł ze swojej uczelni umiejętność gromadzenia i wykorzystywania źródeł różnego rodzaju oraz krytycznego ich weryfikowania. Dlatego problematyka polityczna w jego publikacjach przetłumaczonych z języka angielskiego na język polski kilkanaście lat temu jest prezentowana w ujęciu genetycznym. Umożliwia to wyjaśnienie genezy kluczowych problemów, jak tworzenia się państwa i narodu azerbejdżańskiego. Wymieńmy tu dwie monografie Tadeusza Świętochowskiego poświęcone przemianom politycznym w Azerbejdżanie (Świętochowski, 1985a; 1985b).

Szczególną uwagę zwraca druga monografia wydana w Polsce (Świętochowski, 1998), która prezentuje przemiany społeczne i polityczne w Azerbejdżanie decydujące o powstaniu na początku XX w. niepodległego państwa ze stolicą w Baku. Stało się ono potem republiką związkową funkcjonującą w ramach ZSRR. Oparte na solidnej bazie źródłowej wywody zaprezentowały nie tylko historyczne przemiany w tym okresie, ale także proces tworzenia przez Azerbejdżan narodu i państwa. Problematyka tożsamości narodowej została osadzona w przemianach kulturowych i konfesyjnych, przez ukazanie ich wpływu na kształt azerbejdżańskiej państwowości i politycznych elit. Zrozumienie znaczenia islamu, tradycji

i własnego języka pozwoliło na ukazanie istotnych elementów tworzących tożsamość narodową współczesnych Azerbejdżan.

Tadeusz Świętochowski osadził badaną problematykę w kontekście międzynarodowym, co pozwoliło ukazać podział azerbejdżańskiej grupy etnicznej wzdłuż Araksu oraz wpływ na azerbejdżańską tożsamość historyczną panowania perskiego i rosyjskiego oraz oddziaływanie tureckie. Wieńcząca te procesy tzw. pierwsza niepodległość z 1918 r. stanowiła przełomowe wydarzenie w dziejach narodu azerbejdżańskiego, ponieważ w odróżnieniu od Gruzinów i Ormian po raz pierwszy stworzono tam własne państwo. W pracy znajdujemy także wykład na temat drogi jaką doprowadziła azerbejdżańskie elity do stworzenia programu politycznej samodzielności. Pamiętać przecież trzeba, że dodatkowym utrudnieniem, obok czynników zewnętrznych, była przynależność etniczna do grupy ludów turkijskich. Dlatego sprzeciw wobec prób emancypacyjnych na terenie dzisiejszego Azerbejdżanu zgłaszali politycy tureccy, marzący o odbudowie wielkiego Turanu.

Omawiana monografia prezentuje niezwykle szczegółowy wykład na temat azerbejdżańskiej historii w XX w. W tytule zaakcentowano trzy zasadnicze elementy kształtujące azerbejdżańską rzeczywistość w XX w. – wpływy Rosji, podział narodu wzdłuż Araksu i znaczenie czynnika religijnego. I faktycznie stanowią one oś wywodów, które z równą uwagą przedstawiają stworzenie scentralizowanego państwa na ziemiach wokół Baku, jak też losy narodu na terenach zamieszkiwanych przez Azerbejdżan na południe od Araksu, w granicach Iranu. W takim podejściu do problemu widoczne jest zrozumienie przez autora istoty toczących się w Azerbejdżanie przemian, dla których czynnik etniczny stanowi główne oparcie. Jego odrzucanie w wielu publikacjach zachodnich zasadniczo wypacza sens wywodów, dowodząc braku zrozumienia kaukaskich przemian politycznych i społecznych.

W polskich publikacjach poświęconych współczesnym przemianom politycznym i społecznym na Kaukazie, które napisano w ostatnich latach zwraca uwagę spora liczba wykorzystanych tam materiałów w języku angielskim. Z jednej strony, to pozytywne i zrozumiałe zjawisko pozwoliło wprowadzić do obiegu naukowego nowe źródła i koncepcje. W tym języku publikują obecnie także niektóre instytucje kaukaskie. Z drugiej strony, w wielu przypadkach nadmierna otwartość na materiały w języku angielskim

skim doprowadziła do rezygnacji z kaukaskich źródeł informacji, publikowanych w językach miejscowych lub po rosyjsku. Tego zaakceptować nie można. Na tym tle pozytywnie wyróżnia się zbiór czternastu wywiadów z przedstawicielami gruzińskiej polityki i życia społecznego przeprowadzonych w latach 2010–2011 przez Marcina Olejnika (2013). Autor tej pozycji stworzył wartościową polską bazę źródłową służącą badaniu postaw współczesnych gruzińskich elit politycznych i społecznych. To kierunek godny polecenia i kontynuowania. Warto odnotowania jest też to, że w tomie, obok katolikosza Eliasza II i byłego prezydenta Eduarda Szewardnadzego, znajdujemy wywiady z osobami związanymi zarówno z ekipą rządzącego w czasie pisania książki prezydenta Micheiła Saakaszwilego, jak też z opozycją. Wydawnictwo ma charakter materiału źródłowego zapisanego w modnej obecnie na świecie formie *oral history*. To ważne, jako że dostęp do materiałów źródłowych z tego okresu (wyłączając oficjalne dokumenty) jest nader ograniczony.

Kolejne *novum* do polskich badań Kaukazu wprowadzają dzisiaj badacze grupy kaukaskiej przebywającej w Polsce. W przeszłości najwięcej uwagi w takich opracowaniach drukowanych we Lwowie i Krakowie poświęcano najliczniejszej i związanej najdłużej z Polską grupie Ormian. Wywołało to zainteresowanie przeszłością i kulturą Armenii. Współczesnym kontynuatorem tych badań jest Mirosława Zakrzewska-Dubasowa (1990). Grupą ormiańską w Polsce zajął się Grzegorz Pełczyński (1997) i w popularnej formie Paweł Nieczuja-Ostrowski (2011). Od dawna uwagę polskich badaczy przyciągali także Gruzini, którzy budzili zainteresowanie zarówno poziomem kultury, jak też sukcesami politycznymi swojego państwa w przeszłości. W Polsce rozwinęli aktywne działania w okresie międzywojennym. Nieco później także przedstawiciele innych narodów kaukaskich zostali objęte uwagą polskich badaczy. Najistotniejsze jest jednak to, że poświęcone im badania wykraczają obecnie poza tradycyjne pola historii i relacji polsko-kaukaskich a mają często charakter politologiczny, socjologiczny i etnologiczny. Są one oparte na interesującym materiale zebranych podczas badań terenowych. Przykład stanowią prace podjęte na Uniwersytecie Warszawskim, których wyniki zebrano w tomie pod redakcją Macieja Ząbka (2010). Najciekawsza w tej pracy zbiorowej jest trzecia część za tytułowana *Imigranci z Kaukazu w Polsce. Kwestie tożsamościowe i relacje*

z *Polakami*. Zebrano w niej wyniki badań przeprowadzonych na grupie emigrantów kaukaskich przebywających w Polsce.

Nowym zjawiskiem wpływającym w istotny sposób na polską kaukalogię w ostatnich dwóch dekadach jest zwiększenie się liczby tłumaczeń prac autorów zachodnich. Już wcześniej ukazały się w języku polskim tłumaczenia dzieł Davida Marshalla Langa o historii Gruzji i Armenii. Omawiały one jednak odległą przeszłość tych krajów. Obecnie tłumaczone są także prace poświęcone współczesnym przemianom na Kaukazie. Publikacje te wprowadziły spore zamieszanie w polskich badaniach Kaukazu, bo część młodych badaczy, niepotrafiących krytycznie zweryfikować ich zawartości, uznała je omyłkowo za obowiązującą wykładnię stanu wiedzy. Ten błąd wynika z odmiennej tradycji badawczej i metodologicznej zachodniej nauki, co prowadzi do istotnych, nie zawsze korzystnych zmian w sposobie prowadzenia badań i prezentacji ich wyników także na gruncie kaukalogii. Aby wyjaśnić istotę tej odmienności warto przeanalizować wybrane publikacje z tej grupy. Wprowadzenie do polskiej nauki wyników zachodnich badań należy bowiem powitać z uznaniem, ale nie powinno to oznaczać bezkrytycznego przyjmowania wszystkich zawartych w nich opinii i konkluzji.

Znajdujący się na dalekim pograniczu Rosji i Azji Kaukaz bardzo długo pozostawał poza obszarem zainteresowań badaczy zachodnich. Stąd stosunkowo niewielki dorobek naukowy w tej dziedzinie aż do XX w. Dotyczył on głównie odległej, biblijnej i mitologicznej przeszłości Kaukazu. Wyjątek stanowili badacze zachodni pozostający na służbie rosyjskiej, głównie niemieccy geografowie, którzy już w XVIII w. zajmowali się badaniami Kaukazu. W XIX w. wojna kaukaska utrudniała samodzielne działania na tym terenie. Tylko nieliczni zachodni duchowni, podróżnicy i dyplomaci spisywali swe, nie zawsze precyzyjne relacje. Przykładem mogą być dokonania francuskich misjonarzy z zakonu jezuitów oraz dzieła dwóch Francuzów podróżujących po Kaukazie – konsula Leona Gamby i pisarza Aleksandra Dumasa, który przebywając na Kaukazie miał ogromne problemy z określeniem geograficznego położenia miejsca swego pobytu. W rzeczy samej Kaukaz był wtedy izolowany od świata i dlatego więcej materiałów o nim wytwarzały na Zachodzie tajne agencje rządowe (np. angielskie w XIX w.), niż naukowcy. Od początku XX w. nauka zachodnia zainteresowała się re-

gionem, w którym eksploatowano największe wtedy na świecie złoża ropy naftowej.

W czasach najnowszych obszarem dużego zainteresowania badaczy zachodnich była Rosja i jej kultura. Kaukaz postrzegano jako niewielką i mało znaczącą część tego wielkiego kraju. Aż do powstania sowietologii, koncentrującej się na problematyce politycznej, publikacje poświęcone rosyjskiej kulturze budziły zainteresowanie zachodnich badaczy. Można je było pisać nawet bez możliwości prowadzenia badań terenowych. Do tego nurtu chętnie nawiązywali liczni badacze zachodni w XX w. Kaukaz pojawiał się w tych pracach marginalnie i był prezentowany mało precyzyjnie. Dostrzegano, że jest to miejsce ważne dla rozwoju rosyjskiej literatury romantycznej oraz historii. Stamtąd pochodzili także radzieccy politycy najwyższego szczebla, żeby wymienić Józefa Stalina, Ławrientija Berię i Eduarda Szewardnadze. Mimo odwoływania się do badań prowadzonych na miejscu i zapewnień o wykorzystaniu odnalezionych tam źródeł, większość publikacji zachodnich na ten temat charakteryzuje powierzchowność analizy i liczne błędy merytoryczne. Jako przykład przywołajmy obszerną monografię Jamesa H. Billington (2008). Fragmenty poświęcone Kaukazowi mają w niej znaczenie marginalne i są bardzo mało precyzyjne.

Przedmiotowe i schematyczne traktowanie tematyki kaukaskiej przez zachodnich badaczy dobrze ilustrują popularne w Polsce publikacje Simona Sebaga Montefiore. Nie omawiając całego dorobku tego badacza przywołamy dwie obszernie monografie poświęcone Józefowi Stalinowi (Montefiore, 2004; 2008). Zwracając uwagę na rozmiary tych książek, które określa się mianem „cegieł”, należy podkreślić, że duża objętość nie przekłada się na zawartą w nich wiedzę. Krytyczną analizę tego dorobku autor referatu przedstawił kilka lat temu w artykule opublikowanym przez *Przegląd Wschodni* (Furier, 2012). Tu wskażmy tylko, że narracja prowadzona przez S.S. Montefiore poprzedzona została obszernym wstępem, w którym przywołano wielką liczbę zatrudnionych przy tworzeniu dzieła współpracowników. Ich listę tworzą, obok prestiżowych rosyjskich instytucji naukowych, także świadkowie opisywanych wydarzeń. Robi to poważne wrażenie, ale w rzeczywistości jest tylko chwytem marketingowym. Jak się bowiem później okazuje, zarówno wykorzystanie zapowiadanych szumnie nowych materiałów źródłowych, jak też przeprowadzone wywiady nie wnoszą wiele do naszej wiedzy. No, może uzupełniają niektóre wąt-

ki o ciekawostki i szczegóły. Przerwany licznymi, często bezsensownymi wtrętami wykład, z czasem męczy oczekującego przejrzystości czytelnika. Mało precyzyjny, pełen literackich figur język zadowoli przeciętnego czytelnika, ale z pewnością zrazi specjalistę.

S.S. Montefiore uznał, że zaopatrzenie książki w obszerny aparat naukowy jest wystarczającą gwarancją jej naukowości. Potraktował jednak nader swobodnie zarówno zasady metodologii, jak też chronologię zdarzeń. Stalin został w jego publikacjach przedstawiony nie tylko jako przywódca wielkiego mocarstwa, ale także jako człowiek. Ta prywatna perspektywa narracji doprowadziła do zatarcia granic między tym co rzeczywiste, a tym co sugerowane przez Montefiore. I chociaż znajdujemy informacje o okrutnych metodach sprawowania władzy przez tego gruzińskiego bolszewika oraz liczne przykłady jego bezwzględności i terroru wobec otoczenia, wyraźnie widać, że autor obdarzył głównego bohatera jakąś przedziwną sympatią. Nasuwa to skojarzenie z działaniami tzw. pożytecznych idiotów, agitujących na rzecz ZSRR za oceanem w czasie II wojny światowej – Montefiore wie, że opisuje polityka stosującego najbardziej brutalne metody działania, ale jest nim zafascynowany.

Problematyka kaukaska została przez S.S. Montefiore potraktowana marginalnie i pojawiała się w wywodach kilkakrotnie w kontekście związków rodzinnych Stalina, czyli nielicznych kontaktów z matką oraz wyjazdów na wypoczynek do dachy znajdujących się na terenie Abchazji. Gdzieś w tle pojawił się konflikt między przywódcami abchaskich i gruzińskich komunistów, ale zabrakło jego omówienia i wyjaśnienia. Można się domyślać, że właśnie pominięcie tego wczesnego, kaukaskiego okresu życia Stalina skłoniło S.S. Montefiore do napisania kolejnej książki, poświęconej mu w całości (Montefiore, 2008). I dlatego monografia ta stanowi swoiste dopełnienie wcześniejszej publikacji. Znajdujemy w niej interesującą analizę młodzińskiego okresu życia Józefa Stalina. Chociaż narracja nadal daleka jest od precyzji, to na uwagę zasługują fragmenty poświęcone gruzińskim realiom politycznym z tego okresu. Niechęć władz tbiliskich do porozumienia z elitami abchaskimi jest ważnym elementem narastającego konfliktu gruzińsko-abchaskiego, który wiele lat później doprowadził do wybuchu wojny. Wielka szkoda, że materiał potraktowano nader selektywnie i pominięto próbę wyjaśnienia niejasnych stron biografii Sta-

lina, jak choćby udziału w zamachu na Ilię Czawczawadze czy działań na terenie Azerbejdżanu.

Zachodnie badania Kaukazu po rewolucji bolszewickiej utrudniał rozwój sytuacji politycznej i izolowanie ZSRR na arenie międzynarodowej. Tym bardziej godne odnotowania są nieliczne wyprawy badawcze w góry Kaukazu podejmowane przez polskich badaczy w latach trzydziestych i podróże dziennikarzy, którzy opisywali odwiedzane kraje. Dopiero po śmierci Józefa Stalina ZSRR zaczął się otwierać na świat. Dotyczyło to także Kaukazu, który ciekawił badaczy jako miejsce tajemnicze i egzotyczne. Następstwem przemian politycznych był wzrost wymiany naukowej, co otwierało nowe możliwości badaczom zachodnim, których interesowały przemiany polityczne i społeczne. Odróżniało to badaczy zachodnich od polskich naukowców skoncentrowanych wtedy na historii i kulturze. Jednym z obszarów ich zainteresowań był problem warunków życia w ZSRR i ich wpływu na długość życia ludzi. Dlatego nawiązano kontakty z radzieckimi badaczami zajmującymi się geriatrią.

Trzeba pamiętać, że badania nad długością życia w Rosji miały długą tradycję i poważne osiągnięcia, co już na początku XX w. interesowało zachodnich badaczy. Trzeba tu wymienić prace rosyjskiego biologa Ilji Miecznikowa, który opracował teorię dotyczącą wpływu odpowiedniej, opartej na jogurcie diety i trybu życia na długość życia człowieka. Możliwość zetknięcia się z osiągnięciami nauki zachodniej podczas pracy w paryskim laboratorium Ludwika Pasteura doprowadziły tego badacza do Nagrody Nobla w 1908 r. Nie zaniechał on prac nad długowiecznością i po powrocie do kraju położył podwaliny pod radziecką geriatrię. Do tych badań nawiązali po 1917 r. bolszewicy, którzy uznali, że miejsce po odrzuconej przez nich religii doskonale zapełni mit długowieczności człowieka, jaką zapewnić może nauka. Stąd ogromne poparcie najwyższych władz ZSRR dla badań geriatrów, które zaowocowało powołaniem specjalnych instytutów badawczych w Moskwie i Tbilisi. Duży wpływ miały na to decyzje Stalina, który znał dobrze Abchazję i jej długowiecznych mieszkańców. Dokonania działających tam badaczy, jak Aleksandr Bogomołow i Lina Stern, były dobrze znane za granicą.

Na Zachodzie bardzo długo poddawano w wątpliwość wyniki badań radzieckich uczonych, z których wynikało, że mieszkańcy Kaukazu żyją ponad 150 lat. Brak możliwości ich zweryfikowania w pełni uzasadniał

te wątpliwości. Dlatego gdy pierwsi badacze zachodni wyjechali na Kaukaz, podjęto prace nad tą problematyką. Tego zadania podjęła się urodzona w Warszawie antropolożka – Sula Benet. Przed wyjazdem na Kaukaz miała już w dorobku badania etnograficzne poświęcone Polsce. Efektem pobytu na Kaukazie była książka opublikowana w Nowym Jorku (Benet, 1976). Publikacja dobrze charakteryzuje pragmatyczny charakter zachodnich zainteresowań Kaukazem.

Książka Suli Benet różni się od omówionego wcześniej dorobku zarówno obszarem analizy, jak też jej charakterem. Autorkę interesowały wybrane obszary Kaukazu, których mieszkańców poznała osobiście prowadząc badania na miejscu. Ich efektem były nie tylko niezwykle interesujące informacje na temat trybu życia bohaterów, ale także dokumentacja fotograficzna. Stanowi ona niezwykle ważne uzupełnienie wywodów, w których zestawiono wcześniejsze ustalenia badaczy z wynikami własnych poszukiwań. Za najważniejsze zalety badań S. Benet na temat długowieczności mieszkańców Kaukazu należy uznać zderzenie radzieckiego podejścia do problemu, akcentującego znaczenie odpowiedniej diety, z zachodnimi ustaleniami doceniającymi wpływ otoczenie – od słuchanej muzyki po znaczenie seksu i używek. Książka jest znacznie mniej obszerna od publikacji przywołanych wyżej, jednak dostarcza szczegółowych informacji na temat problemu określonego w tytule. Miejscami pozornie wybiega poza główny temat, dostarczając interesujących informacji na temat codziennego życia Kaukazczyków. Dzięki temu jest niezwykle wartościowym źródłem wiedzy o warunkach ich życia w latach 70. XX w. Z dziesięciu rozdziałów najsłabsze są te, w których przedstawiono ogólne warunki społeczno-polityczne życia Kaukazczyków (pierwszy i drugi). O wiele ciekawsze są pozostałe, w których przedstawiono wyniki własnych badań terenowych. Nawiasem mówiąc, w dużej części potwierdziły one wcześniejsze ustalenia nauki radzieckiej. Książka ma charakter poradnika określającego warunki żywienia i kształtowania trybu życia osób długowiecznych. Warto odnotować dobre zrozumienie mentalności mieszkańców Kaukazu przez S. Benet i charakterystyczne dla większości publikacji zachodnich przywołanie w siódmym rozdziale wpływu seksu na życie badanych. Odnotowano tam trudności w prowadzeniu badań nad tym problemem na Kaukazie. Aż trudno zrozumieć dlaczego podjęta kilka lat temu próba

polskiego wydania tego dzieła przez toruńskie Muzeum Etnograficzne nie może się doczekać szczęśliwego końca.

Powodzeniem zakończyły się starania innego wydawnictwa o przetłumaczenie na język polski amerykańskiej monografii poświęconej historii Kaukazu. Książka stanowi swoiste kompendium wiedzy na temat odmienności wizji Kaukazu w zachodnich publikacjach i dlatego warta jest szczegółowego omówienia. Monografia Charlesa Kinga zapowiada w tytule omówienie historii Kaukazu, chociaż jego polskie brzmienie bardzo odbiega od angielskiego oryginału. Tłumaczenie tej publikacji na język polski dotarło do polskiego czytelnika już w 2010 r., czyli dwa lata po tym jak ukazało się pierwsze wydanie dzieła Charlesa Kinga (2008). Książka jest polecana jako podręcznik akademicki dla studentów historii i stosunków międzynarodowych. I rzeczywiście – umożliwia ona poznanie amerykańskiej wykładni kaukaskich przemian w obu dziedzinach. Dlatego przeanalizujemy ją dokładniej, jako pracę ukazującą amerykańską perspektywę przemian na Kaukazie pod panowaniem rosyjskim. Lektura tej publikacji umożliwi nie tylko poznanie amerykańskiego sposobu analizowania przemian kaukaskich, ale także procesów toczących się w Rosji i Europie Wschodniej. W związku z krótkim czasem jaki dzieli polskie wydanie od publikacji pierwszego wydania w języku angielskim możemy także uznać, że dysponujemy wydawnictwem prezentującym aktualny stan amerykańskiej wizji tej części świata.

Z zadowoleniem należy odnotować poprawienie przez Wydawnictwo UJ na etapie prac redakcyjnych kilku niedoskonałości oryginału, czego dowodzi dodanie do polskiego wydania znacznie precyzyjniejszych map. Autor referatu miał możliwość uczestniczenia w pracach wydawniczych na etapie wstępnym, sugerując konieczność takich uzupełnień. Niestety, nie zdołano poprawić wszystkich niedostatków wskazanych w recenzji wydawniczej.

Zacznijmy od tytułu, którego tłumaczenie na język polski trzeba uznać za niezbyt fortunne – *Widmo wolności. Historia Kaukazu* (King, 2010). Tytułowe „widmo” przywodzi na myśl pierwsze słowa *Manifestu Komunistycznego*, gdzie widmo komunizmu złowieszczo krążyło nad Europą. Niewiele ma to wspólnego z Kaukazem, dla którego mieszkańców wolność była zawsze pojęciem niezwykle ważnym, synonimem niezależności, bliższym metafizycznej sfery ducha niż dramatycznych rewolucyjnych

zrywów. Kaukazczycy dążyli do niej często kosztem wielkich ofiar, przeciwstawiając się imperialnym zakusom znacznie potężniejszych sąsiadów z południa i północy. Tytułowy „duch wolności” towarzyszył całej ich historii. Mimo to niewiele było w historii regionu okresów niezależności, jak udana próba zjednoczenia jego południowej części przez gruzińskich Bagratydów pod koniec średniowiecza, po wygranej w 1121 r. bitwie pod Didgori, porównywalnej znaczeniem z naszym Grunwaldem. Szkoda że amerykański autor pominął te wydarzenia w swoich wywodach.

Trudno zgodzić się z zawartą w tytule książki sugestią, że opisanie w dosyć swobodny pod względem metodologicznym sposób, dwóch ostatnich stuleci z historii Kaukazu uprawnia do użycia w tytule określenia *Historia Kaukazu*. W takim tytule można jednak odnaleźć wyjaśnienie stosunku Kinga do regionu i jego przeszłości. Jest on bowiem przeciwnikiem ujmowania procesów przemian zgodnie z zasadami obowiązującymi w nauce europejskiej, która analizuje wydarzenia z szacunkiem dla ich chronologii, w ujęciu genetycznym, w kontekście takich pojęć, jak państwo, naród, grupa etniczna. Ch. King jest przekonany, że ten stary świat narodów historycznych stracił znaczenie i dlatego do analizy postanowił wykorzystywać nowe metody oraz pojęcia. W swoich badaniach przeszłości zaakcentował wszystkie elementy „nowej rzeczywistości”, pomijając lub deprecjonując znaczenie zasadniczych konstruktów starego porządku. Stąd prawie całkowite pominięcie spraw wyznaniowych, jakże mało ważnych dla człowieka Zachodu. Wyjątek stanowią ciekawe skądinąd fragmenty poświęcone islamowi. Zapomniano jednak o chrześcijanach i wyznawcach innych religii wschodnich, którzy decydowali o losach Kaukazu przez wiele wieków.

Lista pominiętych przez Ch. Kinga problemów o kluczowym dla wyjaśnienia kaukaskich przemian znaczeniu jest nader obszerna. Nie starając się nawet w tym referacie wskazać wszystkich, należy odnotować całkowity brak zainteresowania sprawą kaukaskiej niezależności, czyli tego kiedy region był przedmiotem, a kiedy podmiotem polityki regionalnej i globalnej. Wiele w tej dziedzinie wyjaśniłyby rozważania na temat prób integracji regionu, która dowodziła zrozumienia przez jego elity polityczne potrzeby skupienia sił w obliczu zewnętrznych zagrożeń. Rozpoczęta w średniowieczu przez gruzińską dynastię panującą integracja Kaukazu, miała charakter promujący jedną grupę etniczną. W XX w. zmienił się on, bo przy zachowaniu wiodącej roli polityków gruzińskich, ich partnerami

w Sejmie Zakaukaskim byli Ormianie, Azerbejdżanie i górale z Kaukazu Północnego. Po likwidacji niepodległych państw kaukaskich przez bolszewików idea ta została zrealizowana w narzuconej odgórnie formie zakaukaskiego państwa federacyjnego. W zamyśle bolszewików jego powołanie miało na celu osłabienie tendencji odśrodkowych w poszczególnych częściach Kaukazu. Jednak efektem tych działań było zbliżenie kaukaskich elit, które zaowocowało po rozpadzie ZSRR ich ścisłą współpracą.

Ze względu na brak narracji historycznej dotyczącej czasów przed przyłączeniem Kaukazu do Rosji i niepełną prezentację wydarzeń z XIX w., wiele problemów wyjaśniono mało przekonującej. Dlatego opisywanym przez Ch. Kinga próbom stworzenia w XX w. niepodległych państw na Kaukazie brakuje tego historycznego uzasadnienia, jakie dla Gruzinów i Ormian stanowi licząca ponad tysiąc lat historia kulturalnej i politycznej odrębności. W zamian Charles King zaproponował krytykę państw etnonarodowych, uznając je za relikty europejskiej przeszłości. To zasadnicza różnica w badaniach procesów przemian politycznych toczących się na Kaukazie i w Europie Wschodniej w ujęciu tego badacza. Obejmuje ona problem integracji w ramach struktur ponadnarodowych, pomija jednak liczne tego przejawy w przeszłości. Ma to liczne implikacje, które spowodowały znaczące ograniczenie perspektywy badawczej amerykańskiego autora.

W monografii Ch. Kinga nie udało się uniknąć licznych błędów związanych z nazewnictwem i brakiem poprawności językowej. Można byłoby tym obciążyć redakcję, gdyby nie brak precyzji w wywodach Ch. Kinga, który wpływa na sposób prezentacji zebranego materiału. Amerykański badacz jasno określił, że interesuje go okres historii kaukaskiej pod panowaniem rosyjskim, który rozpoczął się za panowania Piotra I zajęciem Baku i Derbentu na początku XVIII w. Odnotowanie tego faktu jest właściwe, ale doprowadziło Kinga do błędnych wniosków. Powołując się na publikację innego amerykańskiego badacza stwierdził bowiem, że Rosja wykonała manewr okrążający region (góry kaukaskie), podporządkowując przez tereny nadkaspjskie Armenię i Gruzję. To pozwoliło jej z czasem podporządkować resztę regionu. Prawda jest inna, bo po trwającym zaledwie kilkanaście lat opanowaniu zachodniego wybrzeża Morza Kaspjskiego na początku XVIII w. Rosjanie musieli się wycofać z tych terenów i dopiero ponad pół wieku później – od traktatu georgijewskiego 1783 r. zaczęli podporządkowywać sobie Gruzję. Po włączeniu Królestwa

Wschodniej Gruzji do Rosji w 1801 r. podbijano kolejne ziemie gruzińskie i wschodnio-kaukaskie – najpierw w południowej, a potem północnej części regionu, co trwało do 1864 r. (koniec wojny kaukaskiej).

W dalszych wywodach Ch. Kinga trudno znaleźć tezę, która nie wymagałaby uzupełnienia lub polemiki. Przykładem jest próba przedstawienia elementów wpływających na dokonujące się pod panowaniem rosyjskim zmiany możliwości wymiany kulturowej na Kaukazie. Nawet tam gdzie można się zgodzić z wywodami Kinga, pozostaje sporo niedomówień i braków faktycznych. Przykładem jest skądinąd prawdziwa teza, że ważnym elementem przemian dokonujących się na Kaukazie w tym okresie była budowa dróg. Jednak proces ten przebiegał inaczej niż zaprezentował to badacz zza oceanu. Wojenna Droga Gruzjińska jako szlak komunikacyjny wykorzystywana była od wieków, a armia rosyjska podjęła tylko prace nad jego przebudową i to nieco później niż to zostało wskazane. Połączenie to miało kluczowe znaczenie przynajmniej do połowy XIX w., jako główny szlak transportowy łączący Gruzję z Rosją. Potem większego znaczenia nabrały także inne połączenia drogowe, a prawdziwy przełom stanowiło wybudowanie linii kolejowej łączącej Kaukaz z Rosją, czyli Kolei Zakaukaskiej (Zakawkazskiej Żelaznej Drogi). Zanim jednak na Kaukazie powstała kolej, to na osi z zachodu na wschód Kaukazu Południowego Rosjanie wybudowali z Tbilisi do Dżulf drogę określaną jako tranzytową, która już na kilka dekad przed zbudowaniem kolei umożliwiła dynamiczny rozwój handlu z Persją. Opisano to wydarzenie dokładnie w niewykorzystanych przez Kinga wydawnictwach Kaukaskiego Oddziału Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, a mówiący te słowa wprowadził je do nauki kilkanaście lat temu, pisząc książkę o Józefie Chodźce. Jednak King, korzystając wyłącznie z publikacji zachodnich, nie uznał tego dorobku za godny odnotowania. Dorobek Kaukaskiego Oddziału Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego ma jednak podstawowe znaczenie dla badań nad historią i geografiami Kaukazu w XIX w. Lista niewykorzystanych źródeł, głównie kaukaskich, spisanych w języku rosyjskim, jest zresztą znacznie dłuższa. Szczególnie widoczny jest brak oficjalnych dokumentów związanych z zarządzaniem Kaukazem przez kolejnych namiestników oraz opublikowanych w miejscowych periodykach danych statystycznych; w tym wyników spisów ludności sprzed 1897 r.

Wskazany wyżej rozwój wymiany handlowej Rosji z Persją ma ogromne znaczenie dla zrozumienia geopolitycznej roli Kaukazu w przeszłości i obecnie. Mimo incydentu z wymordowaniem członków rosyjskiego poselstwa w 1829 r. kontakty rosyjsko-perskie rozwijały się bardzo pomyślnie aż do XX w. To dramatyczne wydarzenie Ch. King omówił zresztą bardzo dokładnie, podobnie jak wiele ciekawostek niemających praktycznie żadnego wpływu na rozwój sytuacji ogólnej w regionie. Nawiasem mówiąc, ta cecha charakteryzuje całe piśmarstwo zachodnie, które woli ciekawostki od poznawania istoty przemian. Zapewne dlatego zabrakło w omawianej pracy prezentacji dynamiki relacji handlowych rosyjsko-perskich, które miały ogromne znaczenie dla rosyjskiej gospodarki od czasów monarchii, przez okres ZSRR, aż po czasy współczesne. Istnieją na ten temat liczne opracowania, w tym w języku polskim – także mówiącego te słowa (Furier, 1999). Kontynuację kontaktów rosyjsko-perskich dzisiaj stanowi bliska współpraca Rosji z Iranem, a jej efektem są między innymi dostawy rosyjskiej broni i wybudowanie przez Rosję elektrowni atomowej w Iranie wraz z zabezpieczeniem całego zaplecza koniecznego do jej działalności – od stacji wzbogacania uranu, po zapewnienie jego dostaw. Jest to bardzo ważny element kształtujący współczesne stosunki międzynarodowe w regionie Morza Kaspijskiego i Zatoki Perskiej. Należy go także uwzględnić w kontekście polityki globalnej, analizując rosyjskie działania, których celem jest powstrzymanie wpływów USA w Azji Środkowej. Ten kontekst został całkowicie pominięty w omawianej książce przez amerykańskiego politologa.

Zadziwiająca jest zdolność Ch. Kinga do wyciągnięcia wniosków w oparciu o niepełne wywody, podobnie jak kończenie interesujących wywodów niezrozumiałymi wnioskami. Teza o dominującym wpływie działalności rosyjskiej na kaukaskie przemiany w XIX w. jest prawdziwa, jednak rozłożenie akcentów, przez pominięcie aktywności w kierunku Persji i przesunięcie o kilka dekad rozbudowy infrastruktury istotnie wypaczają jej obraz. Z kolei w pierwszym rozdziale znajdujemy interesujące wywody na temat zróżnicowanych metod przyłączania południowej i północnej części regionu. Zgodnie z prawdą zaznaczono, że Rosja dobierała metody postępowania zależnie od rozwoju sytuacji, wykazując się dużą elastycznością. W książce omówiono znaczenie więzi pionowych i poziomych w poszczególnych społecznościach. Jednak znowu Ch. King zapomniał, że właściwie tylko na ziemiach gruzińskich system feudalny był rozwinięty na tyle,

że Rosjanie mogli osiągnąć sukces przez przyciągnięcie tamtejszych elit. Na pozostałych terenach kaukaskich możliwości takie były znikome, co widać choćby w opóźnieniu z jakim przyznawano tam szlachcie prawa obowiązujące szlachtę rosyjską.

Metodą dominującą w postępowaniu Rosji na Kaukazie był podbój i wykorzystanie nacisku militarnego, co jest widoczne nawet w tytułach rosyjskich publikacji na ten temat – „pokorzenieje Kawkaza”; „zawojewanieje Kawkaza”. Tylko w przypadku Gruzji spotykamy się z występującym często w tytułach elementem „dobrowolnego przyłączenia” („dobrowolnoje prisojedinienieje k Rossii”). Jednak w związku z niedotrzymaniem przez Rosję warunków protektoratu określonych w traktacie 1783 r. należy to traktować jako zabieg propagandowy, a nie opis stanu rzeczywistego. Zamiast pisać o jakichś niejasnych pretensjach Gruzynów do Rosjan, Ch. King powinien przeanalizować tekst traktatu georgijewskiego i przeczytać publikacje gruzińskich badaczy na ten temat. Przecież Awtandyl Menteszaszwili publikował także w języku angielskim, pisząc o złamaniu warunków umowy o protektoracie. Przywołanie tego dorobku nie pozostawiłoby złudzeń w sprawie złamania jego warunków przez Rosję. Kończący rozdział wniosek Kinga, że: „»Podbój Kaukazu« jest zatem określeniem z gruntu mylącym”, należy uznać za z gruntu fałszywy. Swoją drogą ciekawe, jak do tej konstatacji odnieśliby się badacze gruzińscy? Cóż, poprzestańmy na stwierdzeniu, że 2008 r. nie był najlepszym w stosunkach gruzińsko-amerykańskich.

Charakterystyczne dla naukowych publikacji zachodnich na temat Kaukazu, w tym monografii Kinga, jest nadmierne przywiązanie do zachodnich źródeł i ich nadinterpretacja. W wielu miejscach prowadzi to do istotnego wypaczenia toku wywodów. W podrozdziale *Życie na rubieżach* znajdujemy ambitną próbę omówienia strategii Rosji wobec Kaukazu w latach 1830–1860. Słusznie odnotowano w nim wybudowanie tzw. linii kaukaskiej jako systemu umocnień oddzielającego centralne ziemie państwa rosyjskiego od zapalnego regionu, który miał umożliwić jego skuteczne kontrolowanie. Jednak bardzo daleka od prawdy jest prezentacja osadnictwa na tym terenie, w tym wykorzystania kozaków do ich kontrolowania. Za poważny brak trzeba uznać także całkowite pominięcie udziału w tych procesach dwóch najliczniejszych grup europejskich – Niemców i Polaków oraz wykorzystania w akcji osadniczej członków rosyjskich sekt reli-

gijnych. Wszystkie te procesy zostały już dawno temu dokładnie zbadane i opisane przez badaczy rosyjskich, polskich i kaukaskich. Jednak do tych publikacji, ze szkodą dla całości, amerykański badacz nie sięgnął.

Karkołomne zadanie zaprezentowania historii Kaukazu na dwustu stronach omawianej książki musiało doprowadzić do pominięcia wielu ważnych problemów. Wywody, miejscami nawet ciekawe, są pełne uproszczeń i niedopowiedzeń. Można to zrozumieć gdy mamy do czynienia z koniecznością skupienia się na sprawach najistotniejszych. Nie można jednak tolerować braku precyzji w prezentacji problemów, które Ch. King sam uznał za mające zasadniczy wpływ na tok kaukaskich przemian. Dotyczy to na przykład omawianej obszernie wojny kaukaskiej. Dodajmy, że tego pojęcia z nauki rosyjskiej, Ch. King w ogóle nie używa. Podobnie jak nie uznał za celowe skorzystanie z obszernej literatury rosyjskiej na ten temat. Ch. King opisał za to wybrane konflikty na Kaukazie w dosyć swobodny sposób traktując przebiegu działań militarnych prowadzonych tam przez Rosję. Pominięto szereg istotnych faktów, mających decydujący wpływ na przebieg działań, jak liczebności walczących stron i składu oddziałów Korpusu Kaukaskiego. Zabrakło zupełnie omówienia antyrosyjskich powstań na ziemiach gruzińskich. No cóż – zachwiałyby to z pewnością przyjętą wcześniej fałszywą tezą odrzucającą militarny podbój Kaukazu jako metodę postępowania Rosji. Dodajmy dla precyzji, że Korpus Kaukaski (tej nazwy także brakuje w książce!) nie składał się wyłącznie z poborowych – rosyjskich chłopów, jak to z przekonaniem twierdzi Ch. King. W Korpusie Kaukaskim służbę wojskową odbyło w ciągu całego XIX w. kilkaset tysięcy Polaków. Grupa polska była niezwykle zróżnicowana, bo obok osób zesłanych do odbycia służby wojskowej na Kaukazie jako karę za działalność patriotyczną, większość stanowili poborowi z ziem polskich zaboru rosyjskiego. Było tam też wielu polskich szlachciców, którym kariera wojskowa na Kaukazie umożliwiała awans i zabezpieczenie podstaw bytu. Kilkudziesięciu Polaków awansowało na stopień generała i pułkownika, a nie było to dla nich w armii rosyjskiej takie łatwe. Stąd jedna wzmianka o niejakim Zarembie, zesłanym na Kaukaz Polaku, który zdezerterował jest nie tylko powielaniem XIX-wiecznego stereotypu Polaka – wiecznego buntownika, ale także ewidentnym zafałszowaniem obraz polskiej obecności na Kaukazie. Trudno pojąć czy to tylko ignorancja, czy celowe działanie? Nawet

napisana w oparciu o skromny materiał źródłowy monografia Grzegorza Piwnickiego (2001) znacznie precyzyjniej przedstawia ten problem.

Można byłoby uznać, że amerykański badacz miał ważniejsze problemy na głowie, jak prezentowanie polskiej obecności na Kaukazie w XIX w. I nie byłby to wielki brak, gdyby polska obecność nie wpływała w istotny sposób na opisywane przemiany. A taki wpływ i to wielu dziedzinach miał miejsce. I dotyczy to nie tylko przebiegu walk zbrojnych. Wskażmy jako przykład rozdziały prezentujące pierwsze wyprawy badawcze na Kaukaz i związane z nimi początki badań tego regionu, uwieńczone wykreśleniem ich map. Znajdujemy u Kinga nader interesujący opis działań podejmowanych od drugiej połowy XVIII w. przez uczonych zachodnich Piotra Pallas, Antona Güldenstäda, Samuela Gmelina i Juliusa Klaprotha. Szkoła, że ani słowa nie powiedziano o wyprawie Jana Potockiego na Kaukaz Północny, która nie tylko przyniosła interesujący opis tych terenów opublikowany w języku francuskim w 1788 r. Miała też ogromne znaczenie dla rozwijania badań prahistorycznych. Co ważniejsze, doświadczenie zebrane podczas tej wyprawy zdobywał sekretarz Potockiego – wychwalany przez amerykańskiego badacza J. Klaproth, który potem dzięki wsparciu finansowemu Polaka zorganizował własną podróż na Kaukaz. Ch. King nie wspominał o tym, ale zacytował dzieło tego niemieckiego badacza, popularne dzięki wydaniom w językach zachodnich.

Kontynuując ten wątek przywołajmy fragmenty poświęcone badaniom gór kaukaskich. Ch. King oparł się w tym przypadku na oficjalnie zarejestrowanych przez zachodnie towarzystwa dokonaniach brytyjskich alpinistów, jakby to one miały decydujące znaczenie dla poznania gór Kaukazu. Oczywiście trzeba docenić sportowe wyczyny zachodnich džentelmenów na Kaukazie. Jednak dla wykreślenia dokładnych map Kaukazu, które były podstawą dla budowy połączeń komunikacyjnych i rozwoju regionu, nie miały one żadnego znaczenia. Do tego potrzebne były pomiary geodezyjne w terenie i przeliczenie ich wyników. Nazywało się to triangulacja Kaukazu, która została wykonana według planu i pomiarów Polaka – Józefa Chodźki, stojącego na czele Oddziału Topograficznego Korpusu Kaukaskiego w latach 1840–1865. W oparciu o wyniki kaukaskiej triangulacji w latach 60. wykreślono pierwsze dokładne mapy Kaukazu, zresztą z udziałem innego Polaka, Hieronima Stebnickiego. Znalazły one uznanie u specjalistów zachodnich, zdobywając liczne nagrody w Paryżu. Dlatego

nieprawdziwe jest stwierdzenie Ch. Kinga, że mapy takie powstały dopiero w ostatniej dekadzie XIX w. Podobnie rzecz się ma z pierwszeństwem alpinistów brytyjskich, których tzw. rejestrowane wejścia na szczyty Kaukazu tak szczegółowo opisał amerykański badacz. Już w 1850 r. szczyt Araratu zdobył Józef Chodźko w towarzystwie kilku osób, między innymi Nikołaja Channykowa i Arnolda Moryca. Jednak nie zarejestrowały tego wydarzenia klubowe diariusze, skutkiem czego nie znalazły się w pracy zachodniego badacza.

Pomijanie polskiego udziału w tworzeniu kaukaskiej historii dotyczy też wielu innych ważnych wydarzeń opisanych przez Kinga. Przykładem jest prezentacja akcji prometejskiej, gdzie odnotowano polskie wsparcie dla kaukaskiej emigracji w sposób daleko odbiegający od istoty tych działań. Działania politycznych emigrantów z Kaukazu przedstawiono jako mało istotną ciekawostkę, a nie walkę o ciągłość państwa. A miały one ogromne znaczenie dla kształtu kaukaskich elit politycznych w XX w. Brak szacunku Kinga dla tych elit jest wprost porażający. Woli on pikantne szczegóły na temat sposobu zarobkowania urodziwych kaukaskich kobiet w Ameryce, od analizy dokonań kaukaskiej emigracji. To zresztą nie jedyny moment, w którym Gruzini, Azerbejdżanie, Ormianie, Czerkiesi i przedstawiciele innych ludów kaukaskich czytający książkę Ch. Kinga, mogą się poczuć co najmniej zakłopotani, a nawet urażeni. Dotyczy to szczególnie prezentacji wydarzeń z XX w. i deprecjonowania znaczenia niepodległości państw Kaukazu Południowego w latach 1918–1921 oraz okresu rządów komunistycznych.

Inny przykład braku precyzji dotyczy sposobu prezentacji walki o zachowanie praw języków miejscowych w radzieckiej Gruzji i Armenii. To nie tylko demonstracje i nacisk społeczny na władze ZSRR odegrały rolę w ich zachowaniu. Trzeba było opisać krwawe stłumienie protestów w 1956 r. W Gruzji radzieckiej zorganizowano w obronie ojczystego języka z wielkim rozmachem kampanię rocznicową promującą narodowy epos Szoty Rustawelego (1983). Podobne znaczenie dla odbudowywania świadomości narodowej Gruzinów miały zorganizowane późniejsze obchody bitwy pod Didgorii i wybudowanie na jej miejscu pięknego monumentu. Przywracało to poczucie dumy narodowej i nie pozwalało zapomnieć o własnej historii. Jednak o tych działaniach w książce Kinga nawet nie wspomniano. Zresztą podobnie jak o samym Rustawelim i Didgorii.

To istotna cecha charakteryzująca zachodnie pisarstwo na temat Kaukazu – pomijanie dorobku i niezwykłych dokonań Kaukazczyków. Trudno stwierdzić czy wynika to z ignorancji, czy odczuwanych wobec tych starych kultur narodowych kompleksów.

* * *

Przegląd współczesnego dorobku kaukazologicznego w Polsce pozwala z uznaniem odnieść się do dynamiki zmian w tych badaniach. Charakteryzuje je poszerzenie problematyki badawczej i nawiązanie wymiany naukowej z dorobkiem zachodnim. Nie zawsze korzystnie odbija się to na jakości prowadzonych badań, ale na pewno powiększa ich obszar. Za istotne należy uznać zainteresowanie badaczy współczesnymi przemianami politycznymi i społecznymi na Kaukazie. Zgłoszone wyżej krytyczne uwagi dotyczą wyłącznie sposobu prowadzenia badań kaukaskich, który nie zawsze uwzględnia poprawność metodologiczną i specyfikę badanego regionu. Dlatego trzeba postawić pytanie o przyczyny takiego stanu rzeczy. Odpowiedź na nie jest złożona i musi dotyczyć dwóch poziomów – ogólnego i szczegółowego.

Wskazując na przyczyny słabości niektórych segmentów polskiej kaukazologii na poziomie ogólnym trzeba zadać pytanie o to, z czego wynika taki stan rzeczy. Jako pierwsza nasuwa się konstatacja, że mimo wielowiekowej tradycji współpracy polsko-kaukaskiej w naszym kraju nie stworzono dotąd nawet jednego ośrodka badań kaukaskich – instytutu, katedry, a nawet zakładu. To zadziwiające biorąc pod uwagę stale rosnące zainteresowanie tym regionem, który odgrywa coraz ważniejszą rolę w polityce światowej i polskiej polityce wschodniej. Następstwem jest brak ukierunkowania badań kaukaskich i ich rozproszenie oraz brak specjalistycznej opieki nad poczynaniami młodych naukowców. W efekcie rozpoznanie naukowe współczesnych kaukaskich przemian politycznych ma charakter nieco chaotyczny. Inną konsekwencją tej sytuacji jest brak umiejętności przekładania dorobku naukowego na aktywność dyplomatyczną, czyli przełożenia teorii na praktykę społeczną. Przekłada się to na działania podejmowane przez polską dyplomację na Kaukazie, która realizując liczne cenne programy pomocowe nie potrafiła dotąd wypracować spójnej polityki wobec regionu. Dobrze postrzegana na Kaukazie Polska nie wykorzy-

stuje długiej tradycji współpracy do nawiązania korzystnych kontaktów politycznych i ekonomicznych. Symboliczne dla tego stanu rzeczy jest to, że polska ambasada w Tbilisi nadal mieści się w starym, nieodpowiadającym potrzebom, budynku konsulatu II RP z okresu międzywojnia. Kraje znacznie mniejsze od Polski, jak Czechy, wybudowały tam już dawno nowe siedziby swoich przedstawicielstw dyplomatycznych.

O popularności badań kaukaskich w Polsce świadczy to, że mimo braku instytucjonalnego oparcia stale rośnie liczba publikacji poświęconych temu regionowi. Ich zróżnicowany poziom merytoryczny jest następstwem braku odpowiedniej opieki nad młodymi badaczami, których zapał jest często marnowany i nie prowadzi do powstawania dzieł w istotny sposób poszerzających naszą wiedzę o Kaukazie. Publikacje z tej dziedziny można podzielić na dwie grupy – nieliczną publikacji naukowych, popartych badaniami i liczniejszą, publicystycznych odpowiadających na aktualne zapotrzebowanie rynku. Charakterystyczne dla tych publikacji jest uleganie pewnym modom, związanym z aktualnym rozwojem sytuacji na Kaukazie. Tak więc po wybuchu wojny ormiańsko-azerbejdżańskiej czy czeczeńsko-rosyjskiej dominowały publikacje na ten temat, a gdy wybuchła wojna rosyjsko-gruzińska pojawili się jej kronikarze. Niektórym publikacjom nie można nawet odmówić pewnego znaczenia, wobec całkowitego braku innych na dany temat. Dotyczy to przypadku publikacji na temat Czeczenii. Na tym tle wyjątek stanowią monografie, które powstały jako efekt wieloletnich poszukiwań badawczych i były poprzedzone licznymi publikacjami z zakresu badanej problematyki.

Rzetelnością wykładu wyróżniają się sygnowane przez Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych publikacje poświęcone transformacji gospodarczej i ekspertyzy z Ośrodka Studiów Wschodnich na temat politycznych przemian w państwach kaukaskich. Osobną grupę stanowią publikacje firmowane przez różne instytuty i stowarzyszenia finansowane ze źródeł wewnętrznych, które prezentują punkt widzenia ich fundatorów. To jednak temat na osobne wystąpienie.

Bibliografia

- Billington, J.H. (2008). *Ikona i topór. Historia kultury rosyjskiej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bodio, T. (red.). (2012a). Kaukaz: Mechanizmy legitymizacji i funkcjonowania elit politycznych. *Władza, Elity, Przywództwo*, 6. Warszawa: Wyd. Aspra-JR.
- Bodio, T. (red.). (2012b). Kaukaz: Transformacja przywództwa i elit politycznych. *Władza, Elity, Przywództwo*, 7. Warszawa: Wyd. Aspra-JR.
- Bodio, T. (red.). (2014c). Kaukaz Północny: elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo, 8. Warszawa: Wyd. Aspra-JR.
- Brodowski, J., Smoleń, M. (red.). (2006). *Czeczenia – Rosja. Mity i rzeczywistość*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Benet, S. (1976). *How to live to be 100. The life-style of the people of the Caucasus*. New York: The Dial Press.
- Chodubski, A. (1984). *Witold Zglenicki – „polski Nobel”: 1850–1904*. Płock: Towarzystwo Naukowe Płockie.
- Chodubski, A. (2002). *Polacy w Azerbejdżanie*. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne.
- Furier, A. (1995). Archiwum przy kościele św. Piotra i Pawła w Tbilisi. *Archeion*, 94.
- Furier, A. (1999). *Kraj Zakaukaski w relacjach dyplomatów II Rzeczypospolitej*. Poznań: Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Furier, A. (2009). *Polacy w Gruzji*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Furier, A. (2011). Polski obraz Kaukazu – od relacji zesłańców i podróżników do publikacji naukowych. *Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies*, 21, 139–163.
- Furier, A. (2012). Badania wschodnie w Polsce i na świecie. *Przegląd Wschodni*, 12 (2).
- Iwańczuk, K., Kapuśniak, T. (red.). (2008). *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- King, Ch. (2008). *The Ghost of Freedom. A History of the Caucasus*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- King, Ch. (2010). *Historia Kaukazu. Widmo wolności*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Koseski, A. (2002). Polacy w Gruzji. Stan i kierunki badań. W: E. Walewander (red.), *Polacy w Gruzji*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kwiatkiewicz, P. (2013). *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie: od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Materski, W. (1994). *Georgia rediviva. Republika Gruzińska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Matuszek, E. (2007). *Narody Północnego Kaukazu: historia, kultura, konflikty (1985–1991)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

- Mądzik, M. (1987). *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji na przełomie XIX i XX wieku*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Montefiore, S.S. (2004). *Stalin. Dwór czerwonego cara*. Warszawa: Magnum.
- Montefiore, S.S. (2008). *Stalin. Młode lata despoty: zanim powstał dwór Czerwonego Cara*. Warszawa: Świat Książki–Bertelsmann Media.
- Nieczuja-Ostrowski, P. (2011). *Ormianie w Polsce. Przeszłość i teraźniejszość*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Olejnik, M. (2013). *Dylematy współczesnej Gruzji: wywiady z przedstawicielami gruzińskich elit społecznych i politycznych przeprowadzone w latach 2010–2011*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Olszewski, P., Borkowski, K. (red.). (2008). *Kaukaz w stosunkach międzynarodowych. przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie.
- Pełczyński, G. (1997). *Ormianie polscy w XX wieku: problem odrębności etnicznej*. Warszawa: Koło Zainteresowań Kulturą Ormian.
- Piwnickiego, G. (2001). *Polacy wojskowi i zesłańcy w carskiej armii na Kaukazie w XIX i na początku XX wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Rustaweli, S. (1983). *Rycerz Tygrysięj w skórze*. Kraków–Wrocław: Wydawnictwo Literackie.
- Świętochowski, T. (1985a). *Russian Azerbaijan 1905–1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community*. London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press.
- Świętochowski, T. (1985b). *Russia and Azerbaijan*. New York: Colombia University Press.
- Świętochowski, T. (1985b). *A Borderland In Transition*. New York: Colombia University Press.
- Świętochowski, T. (1998). *Azerbejdżan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Szałygin, J. (2010). *Archiwum Polskiego Kościoła katolickiego pw. Św. św. Piotra i Pawła w Tbilisi (Gruzja)*. W: W. Walczak, K. Łopatecki (red.), *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem Rzeczypospolitej*, Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy. s. 257–271.
- Wańczyk, K. (2007). *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec regionu Morza Kaspijskiego w latach 1999–2004*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Wojtusiak, R. (1937). *W sercu Kaukazu. Dziennik przyrodnika pierwszej polskiej wyprawy w góry Wysokiego Kaukazu*. Lwów: Książnica-Atlas.
- Zakrzewska-Dubasowa, M. (1990). *Historia Armenii*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Ząbek, M. (red.). (2010). *Dylematy kaukaskie. Problemy narodowościowe i migracyjne*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.